

PRACA ORYGINALNA

Rośliny lecznicze w osiemnastowiecznym polskim poradniku medycznym *Compendium medicum auctum*.

Część 1

Medicinal plants in an 18th-century Polish medical guide
Compendium medicum auctum.
Part 1

Barbara Bacler, Jacek Drobnik

STRESZCZENIE

Praca poświęcona jest identyfikacji gatunków roślin leczniczych wymienionych w polskim poradniku medycznym pt. *Compendium medicum auctum*. W części I zestawiono hasła A–K, w części drugiej – pozostałe hasła (L–Z), dyskusję i wnioski.

MATERIAŁ I METODY

Krytycznie opracowano wykaz roślin i grzybów leczniczych na podstawie egzemplarza *Compendium medicum auctum* wydanego w Częstochowie w 1752 r. (wydanie 7.). Autorstwo dzieła jest wciąż wątpliwe (brat Apolinary Wieczorkowicz lub lekarz Maciej Daniłkowicz). Gatunki roślin i grzybów (w tym porostów) leczniczych są zestawione w jednym z początkowych rozdziałów (strony 19 do 29). Rozpoznano je na podstawie ich XVIII-wiecznych przedlinneuszowskich nazw łacińskich i polskich posługując się opracowaniami z zakresu XVIII- i XIX-wiecznej farmakognozji oraz słownikami nazw roślin z podobnego okresu.

WYNIKI I WNIOSKI

Lista roślin i grzybów leczniczych w *Compendium* liczy 288 pozycji wraz z 8 odsyłaczami oraz hasłami dotyczącymi powtarzających się gatunków. Nie wszystkie nazwy pozwalają w sposób pewny zidentyfikować gatunek rośliny. Dzieło zawiera zarówno krajowe rośliny dziko rosnące (stanowią większość w spisie), gatunki uprawne lub hodowane w ogrodach, w tym

Katedra i Zakład Botaniki
Farmaceutycznej i Zielarstwa
Śląskiego Uniwersytetu Medycznego
w Katowicach

ADRES**DO KORESPONDENCJI:**

Barbara Bacler, Jacek Drobnik
Katedra i Zakład Botaniki
Farmaceutycznej i Zielarstwa SUM
w Katowicach
41-200 Sosnowiec
ul. Ostrogórska 30
tel. i fax.: 032 364 13 60
E-mail: bbacler@sum.edu.pl,
drobnik@onet.pl

Ann.Acad.Med.Siles. 2009, 63, 1, 35-50
Copyright © Śląski Uniwersytet Medyczny
w Katowicach
ISSN 0208-5607

ozdobne, a także rośliny bądź surowce obce, importowane. *Compendium medicum* wymienia stosunkowo dużo roślin egzotycznych. Większość roślin egzotycznych to gatunki południowo-europejskie, śródziemnomorskie; kilka pochodzi z zachodniej Europy. Znaczna liczba błędów i niejasności w spisie roślin świadczy, że zestawienie wykonał autor (kompilator) nieposiadający wymaganej wiedzy botanicznej.

SŁOWA KLUCZOWE

rośliny lecznicze, grzyby lecznicze, historia leku naturalnego, XVIII wiek, Polska.

ABSTRACT

The study is devoted to the identification of medicinal plants and fungi species which are enlisted in an 18th-century Polish medical help-book entitled *Compendium medicum auctum*. This 1st part of the study contains entries from A to K, the second part (to be released) will entail the remaining entries L–Z, the discussion and conclusions.

MATERIALS AND METHODS

The subject of the critical study is the list of medicinal plants and fungi names from the 7th edition issued 1752 in Częstochowa. The authorship of the work is still uncertain (frater Apolinary Wiczorkowicz or a physician Maciej Daniłkowicz). Species of medicinal plants and fungi (with lichens) are listed in one of the initial captions (pages 19 to 29). The plants were indentified on the grounds of their 18th-century Polish and pre-Linnaean Latin names. We used 18th- and 19th-century monographs and dictionaries on *materia medica* and vernacular names of plants.

RESULTS AND CONCLUSIONS.

The list of medicinal plants and fungi in the *Compendium* contains 288 entries together with 8 cross-references and those entries which concern the same repeated species. Some names can hardly be appended to an individual plant species. The studied work enumerates both local (native) i.e. wild growing plants (they prevail in the list), species cultivated in fields and in gardens (including ornamentals), as well as some exotic, imported plants. *Compendium medicum* enlists a relatively great deal of exotic species; most of them are south-European, Mediterranean ones, a few species originate from the West Europe. The number of errors and obscurities in the list is really large. These mistakes reveal that the author (or compiler) had no sufficient botanical education nor knowledge.

KEY WORDS

medicinal plants, medicinal fungi, history of herbal medicine, 18th century, Poland.

WSTĘP

Compendium medicum auctum to osiemnastowieczne dzieło lekarskie anonimowego polskiego autora, będące kompilacją wiedzy starszych

medyków. W latach 1703–1789 ukazało się 10 wydań. Zawiera opisy chorób ludzi i zwierząt oraz wskazania do sporządzania i stosowania leków na rozliczne jednostki chorobowe. Zestawiono w nim też nazwy ziół i grzybów leczniczych znajdujących się w asortymencie

ówczesnej farmacji. Prócz tego podaje nawet przepisy kulinarne i gospodarskie oraz porady z zakresu weterynarii. Książka jest najbardziej znana dzięki pierwszemu drukowanemu przepisowi na pierniki toruńskie — najczęściej cytowane jest w związku z tym wydanie z 1725 r.

Celem pracy jest identyfikacja gatunków roślin i grzybów leczniczych stosowanych w XVIII-wiecznym lecznictwie, na podstawie ich spisu w egzemplarzu *Compendium medicum auctum* z 1752 r.

TYTUŁ, AUTORSTWO I WYDANIA

Tytuł *Compendium* zmieniał się nieznacznie w kolejnych wznowieniach, m.in. (różnice ukazano pismem pogrubionym):

1. Wydanie z 1703 r.: *Compendium medicum to jest: krótkie zebranie chorób i ich istności, różności, przyczyn, znaków, sposobów do leczenia. Także różnych sposobów robienia wodek, olejków, maści, plastrów, syropów, julepów, konfitur, lekarstw purgujących etc. Na sześć traktatów rozdzielone. Przez pewną osobę spisane...*
2. Wydanie z 1752 r. *Compendium medicum auctum to jest krotkie zebranie y opisanie chorob. Ich różności, przyczyn, znaków, sposobow do leczenia. Także różnych sposobow robienia wodek, olejkow, julepów, syropów, konfitur, maści, plastrów, etc. y różnych osobliwych rzeczy. Na siedm traktatow rozdzielone...*
3. W tytule ostatniego wydania z 1789 r. zamiast *expurgowane* jest *wyczyszczone*.

Ustalenie autora dzieła do dziś nie udało się nawet najwybitniejszym polskim bibliografistom [1]. *Compendium medicum auctum* wydano anonimowo. Różni badacze próbowali bezskutecznie zmierzyć się z tym problemem. W świetle obecnie dostępnych XIX- i XX-w. danych z historii polskiego piśmiennictwa należy stwierdzić, że autorstwo tej książki jest nadal sporne. Sprawy tej nie rozstrzygnął nawet Karol Estreicher [1].

Zgodnie np. z opracowaniem O. dr. G. Wiśniowskiego [2] autorem mógł być franciszkanin **Apolinary Wieczorkowicz**, na temat którego Wiśniowski przytacza następujące dane: *Brat Apolinary Wieczorkowicz (ur. ok. 1661 w Przemyślu, zm. 30 stycznia 1728 na Górze św.*

Anny), syn lekarza. Do zakonu [franciszkanów] wstąpił w 1680 r. Po nowicjacie chętnie i gorliwie, oprócz wykonywania innych obowiązków, służył chorym współbraciom jako pielęgniarz, a także spieszył z pomocą chorym osobom świeckim. W zakonie żył 48 lat, a [z tego] na Górze św. Anny — 19. Był autorem czterech książek z zakresu medycyny. Wydawał je anonimowo, ale udało się ustalić ich tytuły:

- *Compendium medicum*, Lublin 1703, do roku 1715 następne 3 wydania;
- *Promptuarium medicum empiricum*, Kraków 1716;
- *Compendium medicum auctum...* Częstochowa 1719; kolejne 4 wydania w latach 1725–1789;
- *Vademecum medicum*, Częstochowa 1721, do 1778 roku ukazały się 4 dalsze wydania (za [2], nieznacznie zmienione).

Hipoteza ta jest o tyle prawdopodobna, że, jak zauważa Szyndler [3], zamieszczona na początku książki przedmowa do czytelnika, a następnie [całostronicowa] inwokacja do Pana Jezusa, składają do przypuszczeń, że autorem, a raczej kompilatorem dzieła jest osoba duchowna [3]. Autor był na pewno człowiekiem wykształconym. Musiał studiować za granicą, bowiem przytacza nazwiska 20 medyków, z których dzieł korzystał przy kompilowaniu *Compendium*, a wśród nich jest zaledwie jedno nazwisko polskie (patrz dalej).

Jednakże *Rys dziejów piśmiennictwa polskiego* Łukaszewicza z 1860 r. [4] zawiera zupełnie inną notę:

Daniłkowicz Maciej, chirurg warszawski, biegłym być musiał w swojej sztuce, kiedy go Piotr W.[ielki] w r. 1678 do Moskwy powołał. Bezimienny wydał Compendium medicum auctum, to jest, krótkie zebranie i opisanie chorób i różności przyczyn, znaków, sposobów leczenia etc. 2ce wydanie w Częstochowie w drukarni Jasnej Góry 1719, 3cie 1724 i tamże 4te 1767.

Łukaszewicz nie znał wszystkich wydań dzieła, a data 1724 jest mylna. Mamy więc następujące rozbieżne informacje o wydaniach (Tab. 1).

Jeśli identyfikacje autorów w ogóle są poprawne, to być może dzieło miało więcej niż jednego autora: możliwe mianowicie, że Daniłkowicz doprowadził do wznowienia (zapewne po przerobieniu lub przynajmniej skorygowaniu tekstu) wydania lubelskiego.

Pełny tytuł posiadanego przez nas wydania z 1752 r. w oryginalnej pisowni brzmi: *Compen-*

Tabela 1. Daty i miejsca wydań *Compendium medicum...* wg różnych autorów

Table 1. Dates and places of issue of *Compendium medicum...* according to various authors

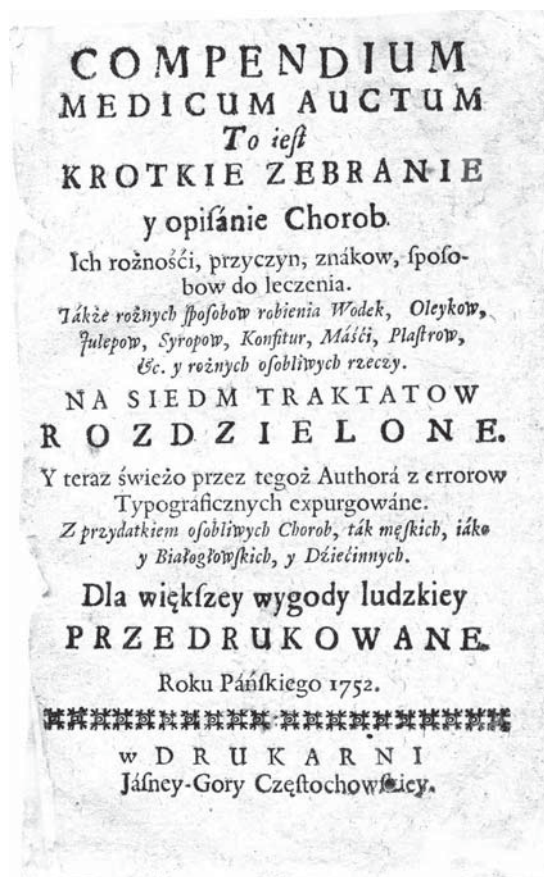
Nr wydania, według Edidion No. according to	Rok wydania Year of issue	Miejsce wydania Place of issue
1	1703 [2]	Lublin [2]
2	1704 [1, 5]	Lublin [1—5]
3	1707 [1]	Częstochowa [1]
4	1715 [1, 2]	Częstochowa [1]
5	2 1719 [2, 4]	Częstochowa [1, 4]
	3 1724 [4]	Częstochowa [4]
6	1725 [2]	Częstochowa [1]
7	1752 [1]	Częstochowa [1]
8	4 1767 [1, 4]	Częstochowa [1, 4]
9	1775 [1]	Częstochowa [1]
10	1789 [1]	Częstochowa [1]

dium medicum auctum to ieŝt krotkie zebranie y opifańie Chorob. Ich roźnoŝci, przyczyn, znańkow, ŝpofobow do leczenia. Także roźnych ŝpofobow robienia Wodek, Oleykow, Julepow, Syropow, Konfitur, Máiŝci, Plaŝtrow, etc. y roźnych ofobliwych rzeczy. Na siedm traktatow rozdzielone. Y teraz ŝwieźo przez tegoź Authorá z errorow Typograficznych expurgowane. Z przydatkiem ofobliwych Chorob, tak męŝkich, iáko y Biańogńowŝkich, y Dziecińnych. Dla więńkfzey wygody ludzkiej przedrukowane. Roku Pańŝkiego 1752. W Drukarni Jáńfney-Gory Częŝtochowskiej (ryc. 1).

Juź z powyźszego krótkiego przegńadu druków lekarskich przypisywanych Apolinaremu Wiczorkowiczowi widać, że omawiane dzieńo wpisuje ŝię w nurt cenionej i poszukiwanej wówczas, przystępnie pisanej i wydawanej w licznych wznowieniach literatury medycznej. W opinii częŝci autorów, książka miała być przeznaczona dla *osób wykształconych, zainteresowanych medycyną* i stanowić nawet *pomoc dla lekarza* [6]. Jednak przeczy temu zarówno sposób podania informacji — tekst instruuje o domowych sposobach przygotowania leńków i zachęca do samodzielnego ich stosowania

Rycina. 1. Karta tytuńowa *Compendium medicum auctum* z 1752 r. (wydanie 7.).

Figure 1. Title page of *Compendium medicum auctum* from 1752 (7th edition).

— jak i treŝć wstępu, w którym czytamy: [...] *widząc jak wiele [...] ludzi (prócz medyków) bawiących ŝię kuracjami bńadzili [...], wielom miasto [= zamiast] pomocy szkodzili, dla tych tedy z samej mińoŝci chrzeŝcijańskiej umyŝliłem [...] to Compendium napisać polskim stylem, aby bawiący ŝię kuracjami, i nie mający po bliŝku medyka umieli poznawać choroby [...].* W XVIII w. niniejsze *Compendium* jak i wiele mu podobnych poczytnych poradników i kalendarzy nabywano na jarmarkach [3]. Literatura tego typu — dykjonarze, słowniki, kompensdia, zielniki, kalendarze domowe, spełniała wówczas waźną rolę w lecznictwie. W czasach mańej liczby praktykujących lekarzy, aptekarzy i akuszerok, była przydatna dla osób udzielających pomocy medycznej. Zawierała bowiem, prócz wielu bńędnych czy irracjonalnych porad, także szereg praktycznych informacji o choro-

bach, sposobach postępowania lekarskiego i o środkach leczniczych.

Nie znajdziemy zatem w *Compendium* szczegółowych opisów leku naturalnego, recept ani trudniejszych zabiegów lekarskich, poza popularnym ówczasie puszczaniem krwi (jego opis następuje tuż po wykazie ziół), nacinaniem wrzodów oraz usuwaniem kamieni moczowych [1] (który to zabieg był domeną wędrownych cyrulików, a nie medyków [7]).

OPIS DZIEŁA

Dzieło jest kompilacją prac ponad 20 wybitnych lekarzy z całej Europy, o czym informuje nagłówek na stronie 2 w następujących słowach: *Authorowie lekárscy, ktorých author używał w komponowániiu tey książki*. Byli to: *Joannes Cardilucius, Joannes Dolaeus, Joannes Henricus Juncken, Joannes Zwelferus, Joannes Baptista Ital.[icus?], Joannes Chohfman, Daniel Sennertus, Claudius Deodatus, Joannes Jonstonus, Lazarus Rivorius, Petrus Bayrus, Paulus Barbette, Philippus Grulingius, Hercules à Saxonia, Moyses Charas, Franciscus Ranchinus, Sebastianus Sleszkowski, Joannes Case, Isbrandus Diemberbroeck, Thomas Burent*. Dalszych pominięto stawiając skrót &c.

Książka podzielona jest na siedem traktatów, poświęconych głównie chorobom kolejnych okolic ciała: 1) głowy, 2) klatki piersiowej, 3) żywota (tj. jamy brzusznej), 4) O podagrze i kołtunie, o dworskiej chorobie, 5) O febrach, 6) o chorobach *partykularnych* mężczyzn, kobiet i dzieci. Siódmy traktat, dodany w wydaniu 5. z 1719 r. [1] jest zbiorem przepisów na wódki, olejki, maści, julepy (tj. ulepki, syropy), konfitury i leki purgujące (tj. przeczyszczające) oraz porad gospodarskich. Za nim jest *Przydatek nowy* z przepisami kulinarnymi i gospodarskimi. Potem półstronicowa *Przestroga* podająca dni pechowe w poszczególnych miesiącach roku, w których należało się powstrzymać od wszelkich zabiegów lekarskich, oraz półstronicowe zestawienie odważników pt. *O waga*. Na końcu, za skorowidzem, znajduje się dodatek pt. *Lekarstwa Konskie* o leczeniu koni, wprowadzony w wydaniu 6. z 1725 r. [1]. W tekst wplecione są wierszowane utwory satyryczne piętnujące np. pijaństwo, praktyki znachorek wiejskich, opisujące charakterystyki ludzkie i inne [3].

Przegląd roślin i grzybów leczniczych w formie nienumerowanego zestawienia łacińsko-polskiego znajduje się na stronach 19–29 (ryc. 2). Jest on zatytułowany *Registr. Y wykład Zioł, ktore są w pospolitszym używaniu do rożnych*

Rysunek 2. Jedna ze stron ze spisem roślin i grzybów leczniczych
Figura 2. One of the pages with a list of medicinal plants and fungi

do rożnych lekarstw		21
Betonica,		Bukwica.
Borags,		Borak ziele.
Brune ursina,		Barfzcz ogrodny.
Bus ioffum,	Miodunka, wołowy język.	
Burfa pastoris,	Tobołki albo kalerki.	
Barbara jovis,		Roiownik.
Balsamita,		Wodna miętká.
Bardana major,		Łopian wielki.
Barba aaron,		Obratki ziele.
Bismalva,		Słas ogrodny.
Brionia,		Przestęp.
Beta,		Cwikłá.
Bustalmus,		Wołowe oko.
Betula,		Brzozá.
Bellis,		Stokroć.
Beforta,		Wężownik.
Calaminta,	Miętá ná skáłách rosnáca.	
Capillus veneris Adiantum,		Włofki.
Caprifonum,	Powoy wonny, przewiercień.	
Centaureum minus,		Centurya.
Cardiaca,		Serdecznik.
Carduus Benediclus,		Bernardynek.
Carduus Mariae,		Ostropest, ofet wielki.
Cerefolium,		Trybulá.
Ceta-ach scolopendria,		Jeleni język.
Chamedris,	Ozánká ptafzczoczka.	
Cyanos,		Bławat.
Chamepitbis, Jwa arthetica,		Powietrzne ziele.
Chamomilla Romana,		Rumienek włofki.
Chamomilla,		Rumienek ogrodny.
	Bz	Cetu-

lekarstw. Łacińskie nazwy ziół pochodzą sprzed 1753 r., tak więc są to nazwy przednaukowe, bez wartości taksonomicznej. Pierwsze uznane za źródłowe dla nowoczesnej taksonomii roślin dzieło — *Species plantarum* Karola Linneusza — ukazało się w Uppsali 1 maja 1753 r., w rok po omawianym wydaniu *Compendium*.

Posiadany przez nas egzemplarz *Compendium medicum auctum* w wydaniu 7. z 1752 r. liczy 714 stron numerowanych formatu około 8° (ok. 15,5 × 9,6 cm). Jest jednak błąd w paginacji: po stronie 709 następuje strona 800, skutkiem czego paginacja kończy się na nume-

rze 803 *recto* (błąd ten, powstały w wydaniu 6., usunięto dopiero w wydaniu 9. [1]). Błąd ów wynikał z pomyłkowego odczytania paginy 709 jako 799. Po stronie nr 803 *recto* następuje polskojęzyczny *Registr rzeczy tej książki* zawarty na pięciu nienumerowanych stronach, począwszy od *verso*. Kolejna strona (o *recto* i *verso* pustym) poprzedza wspomniany wyżej dodatek pt. *Lekarstwa konskie*, znajdujący się także na nienumerowanych stronach. Zajmuje on kolejne 32 strony od *recto*, na *verso* kończąc. Uwzględniając pomyłkę, mamy więc 753 strony, z czego ostatnie 43 bez pagin.

Omawiany egzemplarz jest własnością pierwszego z autorów. Przed renowacją nie posiadał okładek, ale poza tym był kompletny: rozpoczął się stroną tytułową (ryc. 1), a kończył ostatnią stroną dodatku o chorobach konskich. Można zakładać, że dodatek ten jest kompletny, gdyż jego ostatnia strona posiada jako jedyna u dołu wstawiony ozdobiak. W grudniu w 2008 r. egzemplarz odgrzybiono i poddano oprawie konserwatorskiej w specjalistycznej pracowni Biblioteki Śląskiej w Katowicach. Uzyskał okładkę skórzano-kartonową, a ubytki papieru spowodowane przez owady uzupełniono masą papierową.

Książka nie posiada żadnych pieczęci bibliotecznych, numerów, sygnatur, podpisów właścicieli ani ekslibrisu, dlatego ustalenie dziejów egzemplarza jest niemożliwe. Wszystkie strony są całe, brak na nich jakichkolwiek odręcznych adnotacji.

MATERIAŁ I METODY

Przynależność gatunkową roślin leczniczych z *Regestru* ustalono na podstawie ich nazw łacińskich i polskich, posługując się głównie słownikiem Majewskiego [8] i Rostańskiego [9] oraz *Słownikiem staropolskim* [10]. Korzystano też okazjonalnie ze słownika Lindego [11] oraz ze *Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* [12]. Spośród źródeł farmaceutycznych wspomagano się głównie leksykonem aptekarskim Hahnemanna [13] z lat 1793–1799 oraz kilkoma nieco późniejszymi farmakopeami. Celem potwierdzenia identyfikacji rośliny, sięgano w kilku przypadkach do dzieł XVII-wiecznych — zielnika Dodoneusa [14] i Syreńskiego [15]. Uzupełniających in-

formacji etymologicznych dostarczył słownik Rejewskiego [16]. Dane o źródle surowca (hodowla, uprawa, import) zaczerpnięto głównie z *Dykcyonarza roślinnego* ks. Kluka [17], którego pierwsze wydanie pochodzi jeszcze z lat 1786–1788 r.

Obowiązujące nazewnictwo łacińskie roślin i grzybów oraz autorstwo tych nazw podano za najnowszymi źródłami taksonomicznymi [18–21], a nazwy polskie — za Mirkiem [22].

Układ informacji jest następujący. Listę roślin leczniczych ułożono przywracając porządek alfabetyczny nazw w ich oryginalnej pisowni (kolejność haseł w *Compendium* jest dość poważnie zaburzona). W wykazie niniejszym zachowano oryginalne odsyłacze, np. *Platago major* *vide Arnoglofum*.

Na początku każdego akapitu umieszczono prostą czcionką jego numer kolejny. Nie jest to numer rośliny, a jedynie liczba umożliwiająca odnalezienie hasła na podstawie skorowidzu naukowych nazw łacińskich zamieszczonego w *Dodatku* na końcu tej pracy.

Tekst oryginalny z *Compendium* wyróżniono czcionką pogrubioną, zarówno nazwy łacińskie, jak i stojące za nimi odpowiedniki polskie. Tekst oryginalny rozpoczyna każdy akapit. Zachowano oryginalne wielkie litery, akcenty, łacińską ligaturę *-ū* (= *-um*) oraz tzw. *długie s* (śródwyrzowe) w postaci znaku *f* (kursywą: *f*). Konieczne sprostowania terminów łacińskich i polskich ujęto w [nawiasy kwadratowe]. Niezbędne przecinki w oryginalnych nazwach łacińskich także dodano w nawiasie kwadratowym, np. *Filipendula* [,] *Saxifragia rubra*. Jest to niezbędne, aby można było odróżnić terminy jednowyrazowe od poprawnie wydrukowanych dwu- lub trzywyrazowych nazw roślin bądź surowców. Po pauzie (—) podano polskie i łacińskie naukowe nazwy zidentyfikowanych roślin macierzystych, dodając przy niektórych niezbędne uwagi i komentarze. Prócz tego, łacińską i polską nazwę w *Compendium* należy skonfrontować z podaną dalej obowiązującą naukową (łacińską i polską) nazwą gatunku. Na końcu każdego akapitu wskazano główne osiemnastowieczne źródła zaopatrywania się w daną roślinę leczniczą (na podstawie [13, 17, 23 i 24]). Mogły to być:

- stan naturalny — u gatunków dziko rosnących (np. podbiał);
- hodowla — rośliny ogrodowe lub doniczkowe, hodowane dla celów ozdobnych (np. barwinek), jako przyprawy

(np. tymianek) lub podręczne zioła lecznicze (np. piołun);

- uprawa polowa — rośliny uprawne, pokarmowe, uprawiane na większą skalę (np. sałata);
- pewne nieliczne zioła to gatunki egzotyczne, sprowadzane z zagranicy w postaci surowca wysuszonego (np. liście senesu). Najczęściej pochodzą z obszaru śródziemnomorskiego, niektóre rosną w klimacie umiarkowanym zachodniej Europy.

Wreszcie, w pewnych hasłach zamieszczono dodatkowe odsyłacze, dzięki którym treść danego hasła można łatwo skonfrontować z innymi.

Na końcu części II znajdzie się *Dodatek* — indeks obowiązujących łacińskich nazw roślin i grzybów wymienionych w niniejszym opracowaniu, odsyłający do odpowiednich haseł z *Compendium*.

WYNIKI — KRYTYCZNA LISTA
ROŚLIN I GRZYBÓW LECZNICZYCH
W COMPENDIUM MEDICUM
AUCTUM (1752). CZĘŚĆ 1: A-K.

Registr.

*Y wykład Zioł, ktore są w pospolitym
używaniu
do rożnych lekarstw.*

A

1. *Abrotanum mas*, Boże drzewko. — Roślina macierzysta: bylica boże drzewko *Artemisia abrotanum* L. (roślina ogrodowa).
2. *Abfintium Ponticum* [absinthium ponticum], Piołunek Rzymfki. — Roślina macierzysta: bylica pontyjska *Artemisia pontica* L. (roślina egzotyczna z obszaru śródziemnomorskiego).
3. *Abfyntium vulgare* [absinthium vulgare], Piołunek pospolity. — Roślina macierzysta: bylica piołun *Artemisia absinthium* L. (gatunek dziko rosnący, hodowana też w ogrodach).
4. *Acetofa*, Szczaw. — Roślina macierzysta: szczaw zwyczajny *Rumex acetosa* L. (gatunek dziko rosnący). Być może stosowano i inne podobne gatunki. Porównaj hasło → 150. *Lapatum acutum*.
5. *Acetofella Alleluia*, Zaięczy Szczawik. — Roślina macierzysta: szczawik zaięczy *Oxalis acetosella* L. (gatunek dziko rosnący).
6. *Achimilla* [alchemilla], *Stellaria*, Przewrotnik. — Rośliny macierzyste: różne niegórskie pospolite gatunki z rodzaju przywrotnik *Alchemilla* L, dawniej pod wspólną nazwą przywrotnik zwyczajny *A. vulgaris* L. (wszystkie gatunki dziko rosnące).
7. *Acorus*, *Calamus*, *aromaticus* [calamus aromaticus], Tatarafkie źiele. — Roślina macierzysta: tatarak zwyczajny *Aconis calamus* L. (gatunek dziko rosnący).
8. *Agaricus*, Modrzejowa gębka [modrzejowa gębka]. — Gatunek macierzysty (grzyb): pniarek lekarski (= modrzewnik lekarski) *Laricifomes officinalis* (Vill.) Kotl. et Pouzar (gatunek dziko rosnący).
9. *Agrimonia*, Rzepik. — Roślina macierzysta: głównie rzepik pospolity *Agrimonia eupatoria* L. Zbierano go zapewne łącznie z podobnymi, ówczśnie nieodróżnianymi, rzadszymi gatunkami: rzepikiem wonnym *A. procera* Wallr. oraz rzepikiem szczeciniasty *A. pilosa* Ledeb. Oba wyróżniono dopiero w I poł. XIX w. (wszystkie trzy gatunki są dziko rosnące).
10. *Alkekingi* [alkekengi], *Chalicacabus* [halicacabus], Żydowskie iayká [żydowskie jajka]. — Roślina macierzysta: miechunka rozdęta *Physalis alkekengi* L. (roślina ogrodowa, ozdobna).
11. *Allium*, Czołnek. — Roślina macierzysta: czosnek siewny *Allium sativum* L. (roślina ogrodowa).
12. *Alfine*, *Mofa galina* [morsus gallina], Kuroślęp. — Roślina macierzysta: gwiazdnica pospolita *Stellaria media* (L.) Vill. (gatunek dziko rosnący).
13. *Althea* [,] *Jbifens* [althaea, hibiscus], Słaz wyfoki. — Roślina macierzysta: prawoślaz lekarski *Althaea officinalis* L. (roślina ogrodowa). Porównaj hasło → 45. *Bismalva*.
14. *Amaranthus*, Szarłac [szarłat]. — Roślina macierzysta: prawdopodobnie szarłat trójbarwny *Amaranthus tricolor* L., roślina stosowana w leczn. II poł. XVIII w. [13] (roślina ogrodowa). Być może stosowano i inne gatunki ogrodowe.

15. *Anagallis*, Mufzeftrze [muszetrze]. — Roślina macierzysta: kurzyśląd polny *Anagallis arvensis* L. (gatunek dziko rosnący).
16. *Anethum*, Koper ogrodny. — Roślina macierzysta: koper ogrodowy *Anethum graveolens* L., czyli koperek (roślina ogrodowa).
17. *Angelica*, Dzięgiel. — Roślina macierzysta: dzięgiel litwor *Angelica archangelica* L. (gatunek dziko rosnący, czasem hodowany w ogrodach).
18. *Anisum*, Hányfz. — Roślina macierzysta: biedrzynek anyż *Pinpinella anisum* L. (roślina ogrodowa).
19. *Anthos*, Kwiat rozmarynowy. — Roślina macierzysta: rozmaryn lekarski *Rosmarinus officinalis* L. (roślina ogrodowa i doniczkowa). Porównaj hasło → 230. *Rofmarinus*.
20. *Apium*, Selery. — Roślina macierzysta: selery zwyczajne *Apium graveolens* L. (roślina ogrodowa).
21. *Aquilegia*, Orlik. — Roślina macierzysta: orlik pospolity *Aquilegia vulgaris* L. (gatunek dziko rosnący, hodowany też w ogrodach jako roślina ozdobna).
22. *Archanafia* [athanasia,] *Tanacetum*, Wrotycz. — Roślina macierzysta: wrotycz pospolity *Tanacetum vulgare* L. (gatunek dziko rosnący). Prowadzi tu odsyłacz → 266. *Tanacetum*.
23. *Argentina*, Srebrnik. — Roślina macierzysta: pięciornik gęsi *Potentilla anserina* L. lub pięciornik srebrny *P. argentea* L. s. str. Nazwa *srebrnik* jest bardziej utrwalona dla *P. anserina*, ale w niniejszym wykazie *P. anserina* figuruje osobno pod nazwą → 223. *Potentilla* — gęsie ziele. Wg [25] roślina o nazwie *argentina* miała w XVIII w. polską nazwę *srebrnik włoski*.
24. *Aristolochia tenuis*, Kokornák cienki długi. — Roślina macierzysta: kokornak powojnikowaty *Aristolochia clematitis* L. (roślina ogrodowa). Porównaj hasło 25. niżej.
25. **Infze dwa rodzaje *Aristolochiae* nie rofną u nas.** — Ponad 100 lat starszy *Zielnik* Syreńskiego [15] na stronach 646–651 wymienia następujące rośliny: uprawiane 1) *kokornak okrągły albo samica* i 2) *kokornak długi albo samiec* oraz krajowy, dziko rosnący acz rzadki 3) *kokornak powojowy* (dotyczy go hasło → 24. *Aristolochia tenuis*). Przy tym dwa pierwsze Syreniusz uważa za równorzędne w leczeniu, gdyż opisuje ich działanie łącznie. Na tej podstawie można przypuszczać, że owe dwa nierosnące u nas gatunki kokornaków to odpowiednio *Aristolochia rotunda* L. oraz *A. fontanesii* Boiss. et Reut. [= *A. longa* L.] [26]. Ich farmaceutyczne nazwy łacińskie, odpowiednio *aristolochia rotunda* i *aristolochia longa*, utrzymały się w farmakognozji przez cały wiek XIX. Zauważmy jednak, że nazwa *aristolochia longa* była stosowana w XIX i XX w. także dla kokornaku powojnikowatego *A. clematitis* L. [27]. Jednak już u schyłku XVIII w. w lecn. europejskim stosowano prócz *A. clematitis* aż 5 gatunków egzotycznych: *A. anguicida* Jacq., *A. maurorum* L., *A. pistolochia* L., *A. rotunda* L. i *A. trilobata* L. [13]. Nie wiadomo, które z nich były dostępne dla lecnictwa w XVIII-wiecznej Polsce. Późniejszy *Dykcyonarz* Kluka [17] wymienia natomiast te same kokornaki co *Zielnik* Syreniusza, Kluk mógł je więc nawet stamtąd przepisać, co jest tym bardziej prawdopodobne, że późniejsza *Farmakopea Królestwa Polskiego* — *Pharmacopoea Regni Poloniae* z 1817 r. nie wymienia już żadnego kokornaku (por. [28, 29]) – wyszły w Polsce z użycia.
26. *Arnoglossa* [,] *Plantago*, Bábka. — Roślina macierzysta: babka zwyczajna *Plantago major* L. (gatunek dziko rosnący). Prowadzi tu odsyłacz → 218. *Plantalگو major*.
27. *Artemisia*, Bylicá. — Roślina macierzysta: bylica pospolita *Artemisia vulgaris* L. (gatunek dziko rosnący).
28. *Asarum*, Kopytnik. — Roślina macierzysta: kopytnik pospolity *Asarum europaeum* L. (gatunek dziko rosnący).
29. *Asparagus*, Szpárág. — Roślina macierzysta: szparag lekarski *Asparagus officinalis* L. (roślina ogrodowa).
30. *Attriplex* [atriplex], Łoboda. — Roślina macierzysta: prawdopodobnie i najczęściej łoboda rozłożysta *Atriplex patula* L. (gatunek dziko rosnący). Być może stosowano i inne podobne, nieodróżniane gatunki z rodzaju łoboda lub nawet podobnego rodzaju komosa *Chenopodium* L.
31. *Auri Salix*, Złota wierzbá. — Roślina macierzysta: wierzbą białą *Salix alba* L. [= *S. vitellina* L.], pospolite drzewo, dziko

- rosnące i sadzone na terenach wiejskich (ogławiane corocznie dla witek wierzbowych). Nazwy ludowe: *złota wierzba*, *złoto wierzba*, *złotowierzba* [10] itp. — tu przełożone na łac. *auri salix* (od *aurum* — ‘złoto’).
32. **Auricula muris**, **Myfze ufzká**. — Roślina macierzysta: jastrzębiec kosmaczek *Hieracium pilosella* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło 214. **Pilofella**. Uwaga: nazwę *mysze uszka* stosowano niekiedy także dla kilku innych roślin [8], a w farmacji XVIII- i XIX-w. łacińskie *auricula muris* także było nazwą kilku gatunków niezapominajek *Myosotis* L. [26]. Znaczenie dosłowne nazw *auricula muris* i *myosotis* jest jednakowe — ‘uszko myszy’.
- B
33. **Balfamina** [,] **Sifibriũ aquaticũ** [sisymbrium aquaticum], **Rzerzuchá wodna**. — Roślina macierzysta: rzeżucha gorzka *Cardamine amara* L. (gatunek dziko rosnący).
34. **Balfamita**, **Wodna miętka**. — Roślina macierzysta: mięta nadwodna *Mentha aquatica* L. (gatunek dziko rosnący).
35. **Barba aaron**, [barba aronis], **Obrafski ziele** [obrazki ziele]. — Roślina macierzysta: obrazki plamiste *Arum maculatum* L.; dawne łac. nazwy rośliny: *aron*, *arum* (gatunek dziko rosnący, ale zapewne uprawiany w ogrodach). Rzadkie łac. słowo *aron* zniekształcono do hebr. imienia *Aaron*, stąd inna pol. nazwa tej rośliny: *Aaronowa broda* spotykana w polszczyźnie XVII- i XVIII-w. [12]. Żadna część tej rośliny nie przypomina jednak brody.
36. **Barbara jovis** [barba Iovis], **Roiownik**. — Roślina macierzysta: rojnik murowy *Sempervivum tectorum* L. (gatunek dziko rosnący). Por. hasło → 251. **Sedum majus**.
37. **Bardana major**, **Łopian wielki**. — Roślina macierzysta: łopian większy *Arctium lappa* L. (gatunek dziko rosnący). Bardzo prawdopodobne, że zbierano jednak i inne podobne gatunki, co najmniej zaś łopian pajęczynowaty *A. tomentosum* Mill. Prowadzi tu odsyłacz → 151. **Lappa major**.
38. **Basilicum**, **Bazyliká więkfza**. — Roślina macierzysta: bazylia pospolita *Ocimum basilicum* L. (roślina ogrodowa).
39. **Becabunga** [beccabunga], **Bobownik**. — Roślina macierzysta: przetacznik bobowniczek *Veronica becabunga* L. (gatunek dziko rosnący).
40. **Bellis**, **Stokroć**. — Roślina macierzysta: stokrotka pospolita *Bellis perennis* L. (gatunek dziko rosnący).
41. **Beforta** [bistorta], **Wężownik**. — Roślina macierzysta: rdest wężownik *Polygonum bistorta* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 243. **Sarpentaria**.
42. **Beta**, **Cwikłá**. — Roślina macierzysta: burak ćwikłowy *Beta vulgaris* L. subsp. *vulgaris* cv. *crassa* Alef. lub burak boćwina (= burak liściowy) *B. vulgaris* subsp. *vulgaris* cv. *vulgaris* (obie to rośliny uprawne).
43. **Betonica**, **Bukwicá**. — Roślina macierzysta: bukwica zwyczajna *Stachys officinalis* (L.) Trev. [= *Betonica officinalis* L.] (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 132. **Herba Pernalifis**.
44. **Betuta** [betula], **Brzozá**. — Rośliny macierzyste: brzoza zwisła *Betula pendula* Roth i i brzoza omszona *B. pubescens* Ehrh., drzewa nieodróżniane aż do r. 1789; przez Linneusza objęte w 1753 r. wspólną nazwą *Betula alba* L. [30] (gatunki dziko rosnące).
45. **Bifmalva**, **Słás ogrodowy** [ślaz ogrodowy]. — Roślina macierzysta: prawoślaz lekarski *Althaea officinalis* L. (roślina ogrodowa). Porównaj hasło → 13. **Althea**.
46. **Borags** [borago], **Borak ziele**. — Roślina macierzysta: ogórecznik lekarski *Borago officinalis* L. (roślina ogrodowa).
47. **Brionia** [bryonia], **Przestęp**. — Roślina macierzysta: przestęp biały *Bryonia alba* (L.) Jacq. Niewykluczone, że równorzędnie stosowano podobny przestęp dwupienny *B. dioica* L. (gatunki dziko rosnące, ale zapewne uprawiane w ogrodach).
48. **Brune ursina** [branca ursina], **Barfzcz ogrodowy**. — Roślina macierzysta: barszcz zwyczajny *Heracleum sphondylium* L. (gatunek dziko rosnący, być może hodowany w ogrodach, jednak bardziej prawdopodobne, że rosnący w nich jako chwast). Uwaga: *Branca ursina* nazywano też inną rośliną leczn., śródziemnomorski akant miękki *Acanthus mollis* L. [26], jednak liście barszczu traktowano jako łatwo dostępny zamiennik (na podstawie

- podobnego brzegu blaszek liściowych). Stosowanie akantu w leczeniu pol. jest mało prawdopodobne.
49. **Burfa pastoris**, **Tobołki álbo káletki**. — Roślina macierzysta: tasznik pospolity *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik. (gatunek dziko rosnący).
50. **Bus loffum** [buglossum], **Miodunká, wołowy ięzyk**. — Roślina macierzysta: żmijowiec zwyczajny *Echium vulgare* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → **Pulnovaria, maculoſa**.
51. **Buſtalmus** [buphthalmus], **Wołowe oko**. — Roślina macierzysta: rumian barwierski *Cota tinctoria* (L.) J. Gay [= *Anthemis tinctoria* L.] [13] (roślina dziko rosnąca), niewykluczone jednak, że pod tą nazwą stosowano rumian polny *A. arvensis* L. (gatunek dziko rosnący) (por. [31], podobnie Kluk [17] nazywa wołowym okiem rumian polny).
- C
52. **Calaminta** [calamintha], **Miętá ná fkálách rofnąca**. — Rośliny macierzyste: jeśli surowiec był importowany, to *Clinopodium nepeta* (L.) Kuntze subsp. *glandulosum* (Req.) Govaerts [= *Calamintha officinalis* Moench] (roślina śródziemnomorska). Jednak na podstawie nazwy polskiej można wnosić, że zamiast niej stosowano jakiś gatunek krajowy (podano siedlisko — skały), stąd rośliną macierzystą mogło być klinopodium pospolite (= czyścica storzyszek) *Clinopodium vulgare* L. Kluk [17] nie zamieszcza nazwy *Calamintha*, a dla *C. vulgare* podaje nazwę polską storzyszek pospolity i siedlisko: *rośnie na miejscach kamienistych, słońcu wystawionych*.
53. **Canda Equina** [cauda equina], **Equifetum, Przeſłka** [przeſłka]. — Roślina macierzysta: skrzyp polny *Equisetum arvense* L. Wg Majewskiego [8] nazwa dotyczy też rzadszego skrzypu bagiennego *E. fluviatile* L. — być może zbierano je razem? (gatunki dziko rosnące). Porównaj hasło → 87. **Crepium**.
54. **Capillus veneris** [,] **Adiantum** [capillus Veneris], **Włofki** [włosy Wenery]. — Roślina macierzysta: *Adiantum capillus-veneris* L. (surowiec importowany, roślina śródziemnomorska).
55. **Caprifonum** [caprifolium], **Powoy wonny** [powój wonny], **przewiercień**. — Roślina macierzysta: wiciokrzew przewiercień *Lonicera caprifolium* L. (gatunek dziko rosnący lecz rzadki, zapewne uprawiany jako roślina ozdobna).
56. **Caput Monachi, Mlecz nifki**. — Rośliny macierzyste: mniszek *Taraxacum* Wigg. sect. *Taraxacum* — mniszek, różne pospolite gatunki. krajowe objęte dawną nazwą *T. officinale* Weber — mniszek lekarski (gatunki dziko rosnące; por. [32]). Porównaj hasło → 268. **Tarexacum**.
57. **Cardiaca, Serdecznik**. — Roślina macierzysta: serdecznik pospolity *Leonurus cardiaca* L. (gatunek dziko rosnący).
58. **Cardopatium, Dzięwięſił**. — Roślina macierzysta: dziewięciſił bezłodygowy *Carlina acaulis* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło 61. **Carlina**.
59. **Carduus Benedictus, Bernardynek**. — Roślina macierzysta: drapacz lekarski *Centaurea benedicta* (L.) L. [= *Cnicus benedictus* L.] (roślina ogrodowa).
60. **Carduus Mariae, Oftepeſt, ofet wielki**. — Roślina macierzysta: ostropest plamisty *Silybum marianum* (L.) Gärtner. (roślina ogrodowa).
61. **Carlina, Ofet nifki, Záięcza rzepeká**. — Roślina macierzysta: dziewięciſił bezłodygowy *Carlina acaulis* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło 58. **Cardopatium**.
62. **Carthamus, Krokos** [krokosz]. — Roślina macierzysta: krokosz barwierski *Carthamus tinctorius* L. (roślina ogrodowa).
63. **Carvi, Kmin polny**. — Roślina macierzysta: kminek zwyczajny *Carum carvi* L. (gatunek dziko rosnący, uprawiany w ogrodach).
64. **Cataputinum majus** [cataputia major], **Kátáputinum** [cataputia]. — Roślina macierzysta: rącznik pospolity *Ricinus communis* L. (roślina ogrodowa). Porównaj hasło → 201. **Palma Christi**.
65. **Cataputinum minus** [cataputia minor], **Skoczek**. — Roślina macierzysta: wilczomlecz groszkowy *Euphorbia lathyris* L. (roślina ogrodowa ozdobna, dziczejąca). Porównaj hasło → 276. **Tutimalus**.
66. **Cechoreum** [cichorium], **Podróznik** [podróznik]. — Roślina macierzysta: cykoria podróznik *Cichorium intybus* L. (gatunek dziko rosnący).
67. **Celendula** [calendula], **Caltha** [,] **Nogietek**. — Roślina macierzysta: nagietek

- lekarSKI *Caledula officinalis* L. (roślina ogrodowa).
68. *Centaureum minus* [centaurium minus], **Centuryra**. — Roślina macierzysta: centuria pospolita *Centaurium erythraea* Rafn (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 121. *Gentiana*.
69. *Centinodia*, *Poligonum*, **Sporyfz**. — Roślina macierzysta: rdest ptasi *Polygonum aviculare* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 219. *Poligonum*.
70. *Cerefolium*, **Trybulá**. — Roślina macierzysta: trybula ogrodowa *Anthriscus cerefolium* (L.) Hoffm. (roślina ogrodowa).
71. *Cetarach* [ceterach,] *scolopendria*, **Jeleni ięzyk**. — Roślina macierzysta: jęczyznik zwyczajny *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newman (gatunek dziko rosnący). Prowadzi tu odsyłacz → 255. *Seolapendria*.
72. *Cetula fetida* [cotula foetida], **Psi rumianek**. — Roślina macierzysta: rumian psi *Anthemis cotula* L. (gatunek dziko rosnący, ówczasie pospolity [17]).
73. *Chamaepithis*, *Jva arthetica* [chamaepitys, iva arthritica], **Powietrzne ziele**. — Roślina macierzysta: dąbrówka żółtokwiatowa *Ajuga chamaepitys* (L.) Schreb. (gatunek dziko rosnący i hodowany jako ozodobny). Porównaj hasło → 212. *Petafites*.
74. *Chamedris* [chamaedrys], **Ozánáká ptafzczoczka** [ożanka ptasze oczka]. — Roślina macierzysta: ożanka właściwa *Teucrium chamaedrys* L. (gatunek dziko rosnący).
75. *Chamomilla Romana*, **Rumienek włoski**. — Roślina macierzysta: rumian rzymski *Chamaemelum nobile* (L.) All. [= *Anthemis nobilis* L.] (roślina egzotyczna, śródziemnomorska, lecz często zastępowana w polskich aptekach krajowym rumianem polnym *A. arvensis* L. [17]). Porównaj → 51. *Bustalmus*.
76. *Chamomilla*, **Rumienek ogrodowy**. — Roślina macierzysta: rumianek pospolity *Matricaria chamomilla* L. [= *Chamomilla recutita* (L.) Rausch.] (roślina ogrodowa).
77. *Chelidonium*, **Iáńkołcze ziele**. — Roślina macierzysta: glistnik jaskółcze ziele *Chelidonium majus* L. (gatunek dziko rosnący).
78. *Cicuta*, **Swina wesz** [świnia wesz]. — Roślina macierzysta: szalej jadowity *Cicuta virosa* L. (gatunek dziko rosnący).
79. *Cinoglossum* [cynoglossum], **Psie ięzycki**. — Roślina macierzysta: ostrzeń pospolity *Cynoglossum officinale* L. (gatunek dziko rosnący).
80. *Cinosbatud* [cynosbatos], **Z pod róży polny owoc koralowy**. — Roślina macierzysta: róża dzika *Rosa canina* L. (i inne pospolite, nieodróżniane wówczas gatunki rodzimych róż).
81. *Ciparifius* [cyparissias], *Abrotanum femina* [abrotanum foemina]. **Cypris ziele**. — Roślina macierzysta: santolina cyprysikowata *Santolina chamaecyparissus* L. (surowiec importowany, roślina śródziemnomorska).
82. *Cochlearia*, **Rzezuchá biała**. — Roślina macierzysta niepewna, możliwe gatunki: rukiew wodna *Rorippa nasturtium-aquaticum* (L.) Hayek [= *Nasturtium officinale* R. Br., rzezucha gorzka *Cardamine amara* L., rzezucha łąkowa *Cardamine pratensis* L. (wszystkie nazywane w farmacji *cardamine*; rośliny dziko rosnące) lub warzucha lekarska *Cochlearia officinalis* L. (nazwa farmaceutyczna: *cochlearia*; roślina ogrodowa). Dwie pierwsze rośliny występują w wykazie pod innymi nazwami w hasłach odpowiednio → 188. *Nasturtium aquaticum* i → 33. *Balsamina*, natomiast warzucha lekarska to roślina hodowana w ogrodach, co mogłoby być oddane w jej nazwie. Najprawdopodobniej więc chodzi o rzezuchę łąkową *C. pratensis*.
83. *Consolida, regalis* [consolida regalis], **Ostrołki** [ostróżki]. — Roślina macierzysta: ostróżeczka polna *Consolida regalis* Gray (gatunek dziko rosnący).
84. *Cofolida major* [consolida major], **Zywokoft**. — Roślina macierzysta: żywokost lekarski *Symphytum officinale* L. (gatunek dziko rosnący).
85. *Cofolida Saracenicá* [consolida saracenicá], *Virga aurea*, **Prośiána włóć** [prosia nawłóć]. — Roślina macierzysta: nawłóć pospolita *Solidago virgaurea* L. s. str. (gatunek dziko rosnący). Prowadzi tu odsyłacz → 287. *Virga aurea*.
86. *Craffula major, Tabaria* [fabaria], **Wronie máłło**. — Roślina macierzysta: rozchodnik wielki *Hylotelephium maximum* (L.) Holub [= *Sedum maximum* (L.) Hoffm.; *S. telephium* L. subsp. *maximum* (L.) Krock.] (gatunek dziko rosnący). Być może stosowano też bardzo podobny

- górski gatunek, rozchodnik karpacki *Hylotelephium telephium* (L.) H. Ohba subsp. *fabaria* (W. D. J. Koch) H. Ohba [= *S. fabaria* W. D. J. Koch; *S. telephium* L. subsp. *fabaria* (W. D. J. Koch) Kirschl.] (gatunek dziko rosnący, może uprawiany). Porównaj hasło → 112. *Fobaria*.
87. *Crepium*, **Skrzyp**. — Roślina macierzysta: skrzyp, różne gatunki (dziko rosnące), najczęściej najpewniej skrzyp polny *Equisetum arvense* L. Porównaj hasło → 53. *Canda equina*.
88. *Cuscuta*, **Kániná przędza** [kania przędza]. — Roślina macierzysta: kaniańka pospolita *Cuscuta europaea* L. (gatunek dziko rosnący). Być może jednak stosowano i inne, dzisiaj bardzo rzadkie gatunki kaniańki, np. kaniańkę knową *C. epilinum* Weihe stosowaną w leczn. XIX-w. [26]. Porównaj hasło → 98. *Epithimum*.
89. *Cyanos* [cyanus], **Bławat**. — Roślina macierzysta: chaber bławatek *Cyanus segetum* Hill [= *Centaurea cyanus* L.] (gatunek dziko rosnący).
- D
90. *Daucus* [daucus], **Polna márchew**. — Roślina macierzysta: marchew zwyczajna *Daucus carota* L. (gatunek dziko rosnący, stąd „polny”).
91. *Datura*, **Száley wielki, z szyfzkami wielkimi**. — Roślina macierzysta: prawdopodobnie bieluć dziedzierzawa *Datura stramonium* L. (gatunek dziko rosnący). Nie można jednak wykluczyć, że chodzi o jakiś inny ogrodowy (hodowany jako ozdobny) gatunek bielunia *Datura* L.
92. *Dictamnus albus* [dictamnus albus], **Fraxinella, Dyptan**. — Roślina macierzysta: dyptan jesionolistny *Dictamnus albus* L. (gatunek dziko rosnący, może hodowany w ogrodach). Porównaj hasło → 114. *Fraxinella*.
93. *Dictamnus Creticus* [dictamnus creticus], **Dyptan Kreteński**. — Roślina macierzysta: lebiodka kreteńska *Origanum dictamnus* L. (surowiec importowany, roślina śródziemnomorska).
- E
94. *Ebulus*, **Hebd**. — Roślina macierzysta: dziki bez hebd *Sambucus ebulus* L. (gatunek dziko rosnący).
95. *Endivia fativa*, **Endivia ogrodna**. — Roślina macierzysta: cykoria endywia *Cichorium endivia* L. (roślina ogrodowa).
96. *Endivia filvestris*, **Sonchus, Mlec**. — Roślina macierzysta: mlec warzywny *Sonchus oleraceus* L.
97. *Enula campana*, **Oman**. — Roślina macierzysta: oman wielki *Inula helenium* L. (gatunek dziko rosnący, być może uprawiany w ogrodach).
98. *Epithimum*, **Ziele zamorskie purgujące**. — Roślina macierzysta: kaniańka macierzankowa *Cuscuta epithimum* (L.) L. Ten surowiec leczniczy początkowo przywożony był z Krety, gdzie pasożytuje na różnych roślinach z rodzaju *Thymus* L. Surowiec mogła stanowić mieszanina ziela *C. epithimum* i roślin żywicielskich z rodzaju *Thymus* L. lub pokrewnych [33]. Porównaj hasło → 88. *Cuscuta*.
99. *Eringium*, **Mikołajek**. — Roślina macierzysta: mikołajek polny *Eryngium campestre* L. (gatunek dziko rosnący, być może uprawiany w ogrodach).
100. *Eruca*, **Biała gorczyca**. — Roślina macierzysta: gorczyca jasna *Sinapis alba* L. (roślina uprawna).
101. *Efula major* [,] **Titimalus** [tithymalus], **Romanowe ziele**. — Roślina macierzysta: jakiś gatunek wilczomlecza *Euphorbia* L., prawdopodobnie wilczomlecze lancetowate *E. esula* L. Podobną nazwę *Romanowe ziele wielkie* stosuje Syreński [15] [Syreniusz] dla rośliny nazwanej u niego po łacinie *tithymalus dendroides*, *esula arborescens*. Siedlisko jej opisuje: *na miejscach płonnych roście i w lesiach*, nie była to więc roślina egzotyczna. Rozmiar porównany do drzewa jest problematyczny. Najokazalsze nasze wilczomlecze to wilczomlecze lancetowate, wilczomlecze błotny *E. palustris* L. (ale nie rośnie na polach) i wilczomlecze groszkowy *E. latyrus* L. (ogrodowy, ruderalny, poza tym w *Compendium* w osobnym hasle → 65. *Cataputinum minus*). Porównaj hasła: → 65. *Cataputinum minus*, → 102. *Efula minor*, → 276. *Tutimalus*.
102. *Efula minor*, **Sofnka**. — Roślina macierzysta: wilczomlecze sosnka *Euphorbia cyparissias* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasła: → 101. *Esula major*, → 276. *Tutimalus*, → 65. *Cataputinum minus*.
103. *Eupatorium Arabum*, **Ageratum, Zanifzek** [żeniszek]. — Roślina macierzysta: prawdopodobnie krwawnik z

- gatunku *Achillea ageratum* L. (roślina ogrodowa).
104. ***Eupatorium Avicennae*, Sadziec.** — Roślina macierzysta: sadziec konopiasty *Eupatorium cannabinum* L. (gatunek dziko rosnący).
105. ***Euprasia* [euphrasia], Swieckie ziele** [świeczki ziele]. — Roślina macierzysta: świetlik łąkowy *Euphrasia officinalis* L. (gatunek dziko rosnący).
- F
106. ***Faeniculum* [foeniculum], Koper włóski.** — Roślina macierzysta: fenkuł włoski *Foeniculum vulgare* Mill. (roślina ogrodowa).
107. ***Faenum Graceum* [foenum graecum].** *Idem* [łac. 'taki sam', chodzi zapewne o odpowiednik nazwy łac. tej rośliny w jęz. polskim: 'greckie siano']. — Roślina macierzysta: kozieradka pospolita *Trigonella foenum-graecum* L. (roślina śródziemnomorska, szeroko uprawiana).
108. ***Farfara*, *Tussilago*, Podbiał.** — Roślina macierzysta: podbiał pospolity *Tussilago farfara* L. (gatunek dziko rosnący).
109. ***Filipendula* [,] *Saxifragia rubra* [saxifraga rubra], Tefenik [tesznik].** — Roślina macierzysta: wiązówka bulwkowata *Filipendula vulgaris* Moench (gatunek dziko rosnący).
110. ***Filixi mas-faemina* [filix mas i filix foemina], Páproć fámiec, y famicá.** — Rośliny macierzyste to dwa gatunki: nercznica samcza *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott oraz wietlica samicza *Athyrium filix-femina* (L.) Roth stosowane równorzędnie (gatunki dziko rosnące).
111. ***Flammula*, Iáłkier.** — Roślina macierzysta: jaskier płomiennik *Ranunculus flammula* L. Być może stosowano też równorzędnie jaskier wielki *Ranunculus lingua* L. (por. [31]) (gatunki dziko rosnące).
112. ***Fobaria* [fabaria], Bobownik [rojownik].** — Rośliny macierzyste: rozchodnik wielki *Hylotelephium maximum* (L.) Holub [= *Sedum maximum* (L.) Hoffm.] i może podobny rozchodnik karpacki *Hylotelephium telephium* (L.) H. Ohba subsp. *fabaria* (W. D. J. Koch) H. Ohba [= *S. fabaria* W. D. J. Koch; *S. telephium* L. subsp. *fabaria* (W. D. J. Koch) Kirschl.] (rośliny dziko rosnące). Dalsze uwagi w haśle → 86. ***Crassula major*.**
113. ***Fragaria*, Poziomkowe ziele.** — Roślina macierzysta: poziomka pospolita *Fragaria vesca* L. Z pewnością zbierano także nieodróżnianą, podobną poziomkę twardawą *F. viridis* Duchesne (oba gatunki dziko rosnące).
114. ***Fraxinella*, Dyptan biały [dyptam biały].** — Roślina macierzysta: dyptam jesionolistny *Dictamnus albus* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 92. ***Dictamnus albus*.**
115. ***Fraxini folia*, Iešionowe liście.** — Roślina macierzysta: jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj → 161. ***Linua avis*.**
116. ***Fumaria*, Polna rutá.** — Roślina macierzysta: dymnica pospolita *Fumaria officinalis* L. (gatunek dziko rosnący).
- G
117. ***Galega*, *Ruta Capraria*, Kozia Rutá.** — Roślina macierzysta: rutwica lekarska *Galega officinalis* L. (gatunek dziko rosnący, hodowany też w ogrodach).
118. ***Galeopois* [galeopsis], Pokrzywá marta.** — Roślina macierzysta: jasnota biała *Lamium album* L. (gatunek dziko rosnący).
119. ***Garyophyllata* [caryophyllata], Kuklik.** — Roślina macierzysta: kuklik pospolity *Geum urbanum* L. (gatunek dziko rosnący). Być może stosowano też jako równorzędny, ale rzadziej zbierany, kuklik zwisty *G. rivale* L. (por. [34]).
120. ***Genefira* [genestra], Zanowice [żarnowiec].** — Roślina macierzysta: żarnowiec miotlasty *Cytisus scoparius* (L.) Link [= *Sarothamnus scpoarius* (L.) Wimm. ex W. D. J. Koch] [35] (gatunek dziko rosnący).
121. ***Gentiana*, Goryczká.** — Roślina macierzysta: goryczka wąskolistna *Gentiana pneumonanthe* L. (gatunek dziko rosnący). Nazwa *gentiana* określała też centurię *Centaureum erythraea* Rafn [8], ale ta jest osobno w wykazie pod nazwą → 68. ***Centaureum minus*.** Jednak nie można wykluczyć, że sięgano i po inne lokalnie pospolite (w owym czasie) gatunki goryczek, zwłaszcza gatunki górskie — czyniono tak również w późniejszym lecnicztwie, gdzie nie tylko każdy kraj, ale nawet każdy region (np. dolny Śląsk, Bawaria) używał miejscowych gatunków goryczek; różnorodne lekospisy europejskie wymieniają wiele gatunków z tego

- rodzaju. W farmacji XIX-wiecznej ich gorzkie korzenie stosowano pod ogólną nazwą *radix Gentianae*.
122. *Geranium* [,] *Herba roberti*, **Zorawie nofzki** [żurawie noski]. — Roślina macierzysta: bodziszek cuchnący *Geranium robertianum* L. (gatunek dziko rosnący).
123. *Gratiola*, **Koni trud**. — Roślina macierzysta: konitrut błotny *Gratiola officinalis* L. (gatunek dziko rosnący).
- H
124. *Hedera arborea*, **Bluszcz po drzewach fię pnący**. — Roślina macierzysta: bluszcz pospolity *Hedera helix* L., ale tylko surowiec z pnących się pędów generatywnych (gatunek dziko rosnący). Naziemne pędy wegetatywne opatrywano odrębną nazwą *hedera helix* [36].
125. *Hedera terrestris*, **Konrądek** [,] **Bluszcz ziemny**. — Roślina macierzysta: bluszcz kurdybanek *Glechoma hederacea* L. (gatunek dziko rosnący).
126. *Helleborus albus*, **Ciemnierzycą białą**. — Roślina macierzysta: ciemnierzycą białą *Veratrum album* L. s. str. (gatunek dziko rosnący).
127. *Helleborus niger*, *Veratrum*, **Ciemnierzycą czarna**. — Roślina macierzysta: ciemnierzycą czarna *Veratrum nigrum* L. (gatunek dziko rosnący, być może uprawiany w ogrodach).
128. *Hepatica alba*, **Dziwięciornik**. — Roślina macierzysta: dziwięciornik błotny *Parnassia palustris* L. (gatunek dziko rosnący).
129. *Hepatica fontana*, *Lichen*, **Lifzaiec**. — Rośliny macierzyste (wątrobowce): porostnica wielokształtna *Marchantia polymorpha* L. oraz zapewne bardzo podobna do niej stożka ostrokieżna *Conocephalum conicum* (L.) Dumort. (gatunki dziko rosnące).
130. *Hepatica nobilis*, *Trifolium aureum*, **Troiąnek**, **Wilcza stopá**. — Roślina macierzysta: przylaszczka pospolita *Anemone hepatica* L. [= *Hepatica nobilis* Schreb.] (gatunek dziko rosnący).
131. *Hepatica stellaris*, *Matrifilva*, **Wątrobne ziele**. — Roślina macierzysta: przytulia wonna *Galium odoratum* (L.) Scop. [= *Asperula odorata* L.] (gatunek dziko rosnący).
132. *Herba Pernalifis* [herba paralyseos], *Betonica alba*, **Bukwicą białą**. — Roślina macierzysta: nazwa *herba paralyseos* oznacza 4 gatunki z rodzaju pierwiosnek *Primula* L.: pierwiosnek lekarska *Primula veris* L., pierwiosnek wyniosły *P. elatior* (L.) Hill (gatunki dziko rosnące), pierwiosnek bezłodygowy *P. vulgaris* Huds. oraz pierwiosnek łyszczak *P. auricula* L. (rośliny ogrodowe). Zapewne zazwyczaj zbierano ze stanu naturalnego dwa pierwsze. Nazwy *betonica alba* i *bukwica białą* nie mają związku z *herba paralyseos*. U Syreniusza [15] *bukwica białą* dotyczy jakiejś białokwiatowej rośliny podobnej do bukwicy zwyczajnej *Stachys officinalis* (L.) Trev., ale ta opisana jest w haśle → 43. **Betonica**, **Bukwicą**. Istnieją faktycznie albinotyczne formy *S. officinalis*.
133. *Herba S. Peri* [herba Sancti Petri], **Comunica** [komonica]. — Roślina macierzysta: czarcikęs łąkowy *Succisa pratensis* Moench (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 185. **Morbus diaboli**.
134. *Herba ventilacea*, **Dzień, y noc**. — Roślina macierzysta: pszeniec gajowy *Melampyrum nemorosum* L. [37] (gatunek dziko rosnący).
135. *Herminium vulgare* [horminum], **Zwieśionofek** [zwiesinosek]. — Roślina macierzysta: szałwia powabna *Salvia horminum* L. (roślina ogrodowa). Nazwę pol. *zwiesinosek* podaje Majewski [8] także dla szałwii muskatołowej *S. sclarea* L.
136. *Herniaria*, *Millegrania* [millegrana], **Ząbie gronką**. — Roślina macierzysta: połonicznik nagi *Herniaria glabra* L. (gatunek dziko rosnący). Zapewne zbierano też podobny połonicznik kosmaty *H. hirsuta* L., dawniej częsty chwast polny.
137. *Hyostiamus albus* [hyoscyamus albus], **Száley białó kwitnący**. — Roślina macierzysta: lulek biały *Hyoscyamus albus* L. (gatunek hodowany w ogrodach).
138. *Hypericon* [hypericum] **S. Ianá ziele** [św. Jana ziele]. — Roślina macierzysta: dziurawiec zwyczajny *Hypericum perforatum* L., zapewne zbierany wraz z podobnym dziurawcem czterobocznym *H. maculatum* Crantz (gatunki dziko rosnące).
139. *Hyssopus*, **Hifop**. — Roślina macierzysta: hyzop lekarski *Hyssopus officinalis* L. (roślina ogrodowa).
- I, J
140. *Juncus* [juncus], **Sitowie**. — Nazwa niejednoznaczna, roślina macierzysta: praw-

dopodobnie sit *Juncus* spp., różne gatunki (najpospolitszy to sit rozpierzchły *J. effusus* L.). Nazwą *Juncus* i *Iuncus* określano też jednak szereg innych roślin nadwodnych i wodnych: łączeń baldaszkowaty *Butomus umbellatus* L., turzyce *Carex* spp. i sitowie leśne *Scirpus sylvaticus* L. [8] (wszystkie to gatunki dziko rosnące). Niewykluczone, że chodzi o łączeń, okazałą, dawniej częstą roślinę o jadalnych kłęczach.

141. **Iafmonum** [jasminum], **Iązmin** [jaśmin]. — Roślina macierzysta: jaśmin lekarski *Jasminum officinale* L. (roślina ozdobna, doniczkowa).
142. **Jimperatoria** [imperatoria], **Miftrzownik**. — Roślina macierzysta: gorysz miarz *Peucedanum ostruthium* (L.) Koch. (gatunek dziko rosnący, zapewne też uprawiany w ogrodach).
143. **Jllecebra**, **Craflula** [crassula], **Thelepium** [telephium], **Tłuftofz**. — Roślina macierzysta: rozchodnik z gatunku *Hylotelephium telephium* (L.) H. Ohba [= *Sedum telephium* L. var. *purpureum* L., *S. telephium* L. var. *album* L. i *S. telephium* L. var. *telephium*] (gatunek dziko rosnący, może też hodowany w ogrodach jako ozdobny).
144. **Jreos** [radix ireos]. **Fiałkowy korzeń** [fiołkowy korzeń]. — Rośliny macierzyste: na podstawie źródeł XIX-w. wiadomo, że

na surowiec pod tą nazwą zbierano następujące taksony z rodzaju kosaciec *Iris* L.: kosaciec bródkowy *Iris ×germanica* L. wraz z ozdobnym kultywarem zwanym kosaćcem florentyńskim *I. germanica* L. ‘Florentina’ [= *I. florentina* auct.], kosaciec różnobarwny *I. versicolor* L. oraz kosaciec bladej *I. pallida* Lam. — lecz najczęściej pierwszy z nich. Jednak wg Majewskiego [8] rośliny macierzyste to: kosaciec illyryjski *I. pallida* Lam. subsp. *illyrica* (Tomm. ex Vis.) K. Richt. [= *I. illyrica* Tomm.] oraz kosaciec florentyński *I. ×germanica* L. ‘Florentina’ (wszystkie to rośliny ogrodowe). Porównaj hasło 145. niżej.

145. **Jris illirica**, **Kofaciec**. — Roślina macierzysta: kosaciec iliryjski *Iris pallida* Lam. subsp. *illyrica* (Tomm. ex Vis.) K. Richt. [= *I. illyrica* Tomm.] (roślina ogrodowa). Porównaj hasło 144. wyżej.
146. **Juniperus**, **Iąłowiec**. — Roślina macierzysta: jałowiec pospolity *Juniperus communis* L. (gatunek dziko rosnący, być może hodowany jako ozdobny).

K

147. **Keiri** [,] **Leucoium** [cheiri, leucojum], **Fiołki żółte**. — Roślina macierzysta: lak pospolity *Erysimum cheiri* (L.) Crantz [= *Cheiranthus cheiri* L.] (roślina ogrodowa).
Koniec części I.

PIŚMIENNICTWO

[1] — Szyndler B. „Compendium medicum” — lubelski druk osiemnastowieczny. [W:] Krawczyk A., Józefowicz-Wisińska E. (red.): Lublin a książka. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 50-lecia Wydziału Humanistycznego UMCS i 95-lecia Biblioteki im. H. Łopacińskiego w Lublinie. Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 2004: 251–260.

[2] — Wiśniowski G. A. Reformaci na Górze świętej Anny w latach 1656–1810. [W:] Gohly J. R., red.: Pod płaszczem św. Anny. Materiały z konferencji historycznej z okazji 350-lecia przybycia franciszkanów na Górę Świętej Anny 1656–2006. Franciszkańskie Wyd. św. Antoniego, Wrocław 2006: 21–28.

[3] — Szyndler B. Osiemnastowieczne wademekum medyczne. [w:] Tajemnice starego lamusa. Szkice historyczne i bibliologiczne. Wydawnictwo WSP, Częstochowa 2002: 69–86.

[4] — Łukaszewicz L. Rys dziejów piśmiennictwa polskiego. Wyd. 2. N. Kamieński i Spółka, Poznań 1860.

[5] — Strelnikowa I. Lubelska drukarnia jezuitska (1683–1773). Bibliotekarz lubelski 1973; 1–2: 7–18.

[6] — Sternalski M. Osiemnastowieczne wiadomości o chorobach psychicznych w książce *Compendium medicum auctum*. Post. Psychiatr. Neurol. 2003; 12: 505–510.

[7] — Szumowski W. Historia medycyny filozoficznie ujęta. Podręcznik dla lekarzy i studentów. Gebethner i Wolff, Kraków 1935.

[8] — Majewski E. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich Nakładem autora, Warszawa 1894 oraz F. A. Brockhaus, Leipzig 1894.

[9] — Rostański J. Słownik polskich imion rodzajów oraz wyższych skupień roślin poprzedzony historyczną rozprawą o źródłach. Akademia Umiejętności, Kraków 1900.

[10] — Słownik staropolski. Instytut Języka Polskiego PAN i Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław, Warszawa, Kraków 1953–sqq.

[11] — Linde S. B. Słownik języka polskiego. Drukarnia XX. Pijarów. Warszawa 1807–1814.

[12] — Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku. Instytut Języka Polskiego PAN, [xvii_wiek.ijp-pan.no-ip.org/pan_klient/index.php]. Stan na wrzesień 2008 r.

[13] — Hahnemann S. Apothekerlexikon. Siegfried Lebrecht Crusius, Leipzig 1793–1799.

[14] — Dodoens R. Cruydt boeck. Balthasar Morcius, Antwerpia 1644.

[15] — Syrenius S. Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią [zowion]... W drukarni Bazylego Skalskiego, Kraków 1613.

[16] — Rejewski M. Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich. Przewodnik botaniczny. Książka i Wiedza, Warszawa 1996.

- [17] — Kluk K. Dykcyonarz roślinny... Druk J. K. Mci y Rzeczypospolitey u xx. Scholiarum Piarum, Warszawa: 1 (1787) 1:1–214; 2(1788): 1–256; 3(1789): 1–192 oraz: Dykcyonarz roślinny... W drukarni xx. Pi- jarów, Warszawa 1805.
- [18] — USDA, ARS, National Genetic Resources Program. Germplasm Resources Information Network — GRIN Online Database. National Germplasm Resources Laboratory, Beltsville, Maryland. http://www.ars-grin.gov/cgi-bin/npgs/html/tax_search.pl. Stan na wrzesień 2008 r.
- [19] — Index Fungorum. CABI Bioscience Databases. <http://www.speciesfungorum.org/Index.htm>. Stan na wrzesień 2008 r.
- [20] — World Checklist of Selected Plant Families. The Board of Trustees of the Royal Botanic Gardens, Kew. Published on the Internet; <http://www.kew.org/wcsp/>. Stan na wrzesień 2008 r.
- [21] — Jarvis Ch. The Linnaean Plant Name Typification Project. Natural History Museum, <http://www.nhm.ac.uk/research-curation/research/projects/linnaean-typification/>. Stan na wrzesień 2008 r.
- [22] — Mirek Z., Piękoś-Mirkowa H., Zajac A., Zajac M. (red.): Flowering plants and pteridophytes of Poland. A Checklist. Krytyczna lista roślin naczyniowych Polski. Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN, Kraków 2002.
- [23] — Tokarska-Guzik B. The Establishment and Spread of Alien Plant Species (Kenophytes) in the Flora of Poland. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005.
- [24] — Nowiński M. Dzieje upraw i roślin leczniczych. Państwowe Wydawnictwa Rolnicze i Leśne, Warszawa 1980.
- [25] — Dykcyonarz powszechny medyki, chirurgii i sztuki hodowania bydła, czyli Lekarz wiejski. Tomów 9. Warszawa 1788–1793.
- [26] — Rosenthal D. A. Synopsis plantarum diaphoricarum. Systematische Übersicht der Heil-, Nutz- und Giftpflanzen aller Länder. Verlag von F. Enke, Erlangen 1862.
- [27] — Thoms H., Gilg E. Warenkunde. [W:] Holfert J., Thoms H., Mylius E., Gilg E., Jordan K. F. Schule der Pharmazie. Verlag von Julius Springer, Berlin 1905; 5: 1–536.
- [28] — Pharmacopoeia Regni Poloniae. Consilium Supremum Sanitaris, Varsovia 1817.
- [29] — Woroniecka M. Surowce egzotyczne w czterech wydaniach Farmakopei polskiej (1817–1971). [W:] Kuźnicka B. (red.): Historia leków naturalnych. Instytut Historii Nauki PAN, Zakład Historii Nauk Biologicznych i Farmacji. Warszawa 1999; 5: 43–105.
- [30] — Linne C. Species plantarum. Holmiae 1753.
- [31] — Pharmacopoea Batava. Ed. J. F. Niemann, Mediolani 1824.
- [32] — Bacler B., Drobniak J. Rośliny lecznicze w Farmakopei polskiej IV. V i VI. Ann. Acad. Med. Siles. 2006; 60(6): 557–577.
- [33] — Oken L. Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände. Hoffman'sche Verlags-Buchhandlung, Stuttgart 1841.
- [34] — Trommsdorff J. B. Handbuch der pharmazeutischen Waarenkunde. 3. Aufl. Hennings'sche Buchhandlung, Gotha 1822.
- [35] — Fuchs J. W., Weijers O., Gumbert-Hepp M. (red.). Lexicon Latinitatis Nederlandicae Medii Aevi. E. J. Brill, Leiden 1977–1998.
- [36] — Bacler B., Drobniak J. Pochodzenie tradycyjnych łacińskich nazw zielarskich surowców leczniczych. Część 2. — Ann. Acad. Med. Siles. 2006; 60: 139–144.
- [37] — Jakubski A. W. Czerwiec polski (Porphyrphora Polonica L.). Studium historyczne ze szczególnym uwzględnieniem roli czerwca w historii kultury. Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauki, Warszawa 1934; 1: 396–399.